

УДК 324

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.52>

УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ВИБОРЧОГО ПРАВА ТА МОЖЛИВІСТЬ ОСКАРЖЕННЯ ЇХ ПОРУШЕННЯ

Дмитро Щоголев

*Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
факультет політичних наук, кафедра політології та соціології
вул. 68-Десантників, 10, 54003, м. Миколаїв, Україна*

У статті розглядаються умови реалізації принципів виборчого права в Україні та можливості їхнього оскарження у разі порушень. Аналізується нормативно-правова база, що регулює виборчий процес, та її відповідність міжнародним стандартам демократичних виборів. Особливу увагу приділено механізмам захисту виборчих прав громадян, зокрема судовому та адміністративному розгляду виборчих спорів.

Розглянуто п'ять основних принципів виборчого права: загальність, рівність, вільність, таємність і безпосередність голосування, що закріплені в Конституції України та Виборчому кодексі. Визначено ключові виклики у їх реалізації, серед яких – недосконалість законодавчих норм, складність багаторівневої системи оскарження порушень, а також тривалість та недостатня ефективність процедур розгляду виборчих скарг.

На основі аналізу виборчих кампаній 2019 та 2020 років окреслено найпоширеніші порушення виборчих прав. Особливу увагу приділено проблемі обмеженого доступу громадян до правосуддя у виборчих справах, що ускладнюється паралельним функціонуванням судової та виборчої юрисдикції.

Досліджено міжнародний досвід у сфері оскарження порушень виборчих прав, зокрема практику країн Європейського Союзу щодо спрощення механізмів оскарження та забезпечення швидкості розгляду виборчих скарг. Окреслено перспективи вдосконалення українського виборчого законодавства та судової практики з метою забезпечення прозорості виборчого процесу та ефективного захисту виборчих прав громадян.

Запропоновано низку рекомендацій щодо вдосконалення механізмів оскарження порушень виборчого права, зокрема скорочення строків розгляду виборчих спорів, усунення конфлікту юрисдикцій між виборчими комісіями та судами, посилення санкцій за порушення виборчого законодавства, а також підвищення рівня правової обізнаності виборців.

Ключові слова: виборче право, виборчі принципи, оскарження порушень виборчого законодавства, виборчі спори, демократичні вибори.

Постановка проблеми. Система принципів є основою виборчого законодавства та відображає ключові ідеї й засади, на яких ґрунтується система правових норм, що регулюють вибори. Ці принципи виступають каталізатором і сприяють розвитку та вдосконаленню виборчого законодавства.

Принципи виборчого права є фундаментом демократичного суспільства, забезпечуючи легітимність та справедливість виборчого процесу. В Україні ці принципи закріплені в Конституції та Виборчому кодексі. Однак, реальна їх реалізація залежить від ефективності правових та інституційних механізмів, а також від можливості оскарження порушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реалізації принципів виборчого права та механізму оскарження їх порушень неодноразово були предметом дослідження українських науковців. Ці аспекти стають особливо важливими у передвиборчий та

післявиборчий періоди. Серед дослідників, які аналізували дану проблематику: О.С. Бакумов, Ю. Б. Ключковський, К. О. Павшук та інші. Водночас потребує глибшого аналізу та осмислення досвід оскарження порушень виборчого законодавства на основі практики судового та позасудового розгляду порушень у попередніх виборчих кампаніях.

Формування цілей. Основною метою даної статті є дослідити реалізацію принципів виборчого права, розкрити механізми їх забезпечення та виявити особливості оскарження порушень виборчого законодавства в Україні.

Виклад основного матеріалу. Ступінь гуманізму та демократичності держави визначається її здатністю забезпечувати права і свободи громадян. Основна роль держави полягає у створенні умов для реалізації політичних прав громадян, значна частина яких здійснюється через вибори. Виборчий процес відображає прагнення до зміцнення правової демократії, розвитку представницької демократії та залучення громадян до політичної участі.

Європейські стандарти демократичних виборів почали формуватись по закінченню Другої світової війни. На сьогодні, в найбільш систематизованому вигляді вони викладені у Кодексі належної практики у виборчих справах, прийнятому Венеціанською комісією у 2002 році, який визнано «еталонним документом Ради Європи». Цим документом закріплено положення, що вибори, які відповідають спільним для європейської спадщини принципам демократичного суспільства, мають базуватися на п'ятьох засадах виборчого права: загальність, рівність, вільність, таємність і безпосередність; крім того, вибори мають проводитись регулярно [1].

Виборчий кодекс України, що діє з 2020 року, та об'єднав у собі норми законів, що раніше регулювали вибори Президента, народних депутатів та місцеві вибори, встановлює основні принципи виборчого права, такі як загальність, рівність, пряме виборче право, таємність голосування та свобода виборів.

Загальне виборче право передбачає право участі у виборах всіх громадян України, які досягли повноліття, тобто 18 років, на день голосування. Забороняється дискримінація за будь-якими ознаками. Винятки стосуються лише осіб, які визнані судом недієздатними. Принцип рівності означає, що усі виборці мають рівний обсяг прав у виборчому процесі, а голос кожного виборця має рівну вагу, незалежно від місця проживання чи інших факторів. Згідно прямого виборчого права виборці безпосередньо обирають депутатів, голову громади або Президента, голосуючи за конкретних кандидатів чи списки партій. Добровільність участі у виборах ґрунтується на положенні, що участь у виборах є вільним вибором громадян. Забороняється будь-який примус чи перешкоди щодо участі або неучасті у виборах. Відповідно до принципу таємності, голосування здійснюється на основі таємниці, що унеможливує контроль сторонніх осіб за волевиявленням виборців. Процес виборів має бути організованим таким чином, щоб виключити будь-яке розголошення вибору виборця. Принцип свободи виборів передбачає, що виборчий процес має бути вільним від зовнішнього тиску, підкупу, погроз чи інших незаконних дій, що можуть вплинути на волевиявлення громадян.

Крім цього стаття 23 Виборчого кодексу України гарантує публічність і відкритість виборчого процесу. Усі етапи виборчого процесу (формування комісій, агітація, голосування, підрахунок голосів) є прозорими. Забезпечується доступ до інформації для громадськості, медіа, спостерігачів та кандидатів [2]. Для забезпечення реалізації наведених вище принципів виборці, кандидати, партії та інші суб'єкти виборчого процесу мають право на судовий та адміністративний захист своїх виборчих прав.

Оскарження результатів виборів є ключовим інструментом для захисту виборчих прав громадян. Україна має значний досвід застосування цього механізму, зокрема щодо

повноважень органів, які розглядають виборчі скарги. На жаль, кожна виборча кампанія породжує численні порушення законодавства та скарги на захист виборчих прав.

Під час виборів в Україні у 2019 та 2020 роках було зафіксовано низку порушень. А саме, беручи до уваги парламентські вибори 2019 року, спостерігачі громадянської мережі “ОПОРА” у день голосування на виборах до Верховної Ради України зафіксували 759 порушень на дільничних виборчих комісіях (ДВК) та 123 на окружних виборчих комісіях (ОВК). Найбільш поширеними були порушення матеріально-технічного забезпечення (274 випадки), зокрема відсутність необхідної кількості скриньок і кабін для голосування, недотримання вимог щодо мінімальної площі приміщення. Також зафіксовано випадки незаконного голосування, коли виборці голосували без належних документів або за документами, не передбаченими законом. Крім того, виявлено 59 порушень, пов’язаних з підрахунком голосів, серед яких порушення черговості підрахунку.

Під час місцевих виборів 2020 року поліція зареєструвала 17 979 заяв та повідомлень, пов’язаних з виборчим процесом. Розпочато 1 297 кримінальних проваджень, з яких 728 було закрито, 116 направлено до суду, а досудове розслідування триває у 416 справах. Найбільше заяв стосувалося незаконної агітації (6 367 випадків) та виготовлення або розповсюдження агітаційних матеріалів без вихідних даних (1 227 випадків). Також зафіксовано 858 випадків підкупу виборців, 602 порушення таємниці голосування та 588 випадків фальсифікації виборчих документів [3].

Загалом, хоча вибори в Україні у 2019 та 2020 роках відбулися, процес голосування супроводжувався численними порушеннями, що потребує подальшої уваги для забезпечення прозорості та демократичності виборчого процесу.

Міжнародна практика, яка складалася десятиліттями, передбачає широкий спектр процедур та механізмів вирішення виборчих спорів. У західноєвропейських демократичних державах, таких як Франція, Німеччина, Італія та Великобританія, скарги розглядаються звичайними адміністративними чи судовими органами відповідно до встановлених процедур. Водночас, у країнах, що розвиваються, і перехідних демократіях, особливо в Центральній та Східній Європі, відповідальність за вирішення виборчих спорів часто розподіляється між незалежними виборчими комісіями та звичайними судами [4, с. 181].

Виборче законодавство України фактично має подвійну систему розгляду виборчих спорів: виборчими комісіями та судами, які в свою чергу поділяються на різні інстанції. При цьому суди уповноважені розглядати всі можливі виборчі спори, а виборчі комісії – лише обмежену категорію спорів. У разі звернення і до суду, і до комісії, остання припиняє розгляд скарги та повертає її скаржнику після відкриття судового провадження у справі. Будь-яке рішення виборчої комісії, прийняте за результатами розгляду скарги, може бути оскаржене до суду.

За висновком Венеціанської комісії та ОБСЄ/БДПЛ така паралельна система оскарження може плутати суб’єкта звернення зі скаргою та приводити до випадків, коли скаржник не знає куди саме йому потрібно звертатися зі скаргою. Цю проблему підтверджує той факт, що кількість скарг і позовів, поданих до виборчої комісії та місцевих адміністративних судів, є значно нижчою за кількість порушень, зазначених спостерігачами у своїх звітах [5, с. 159-160].

Ефективне виборче законодавство вимагає, щоб воно чітко та зрозуміло встановлювало повноваження та обов’язки осіб, які беруть участь у виборчому процесі. Це допоможе уникнути юрисдикційних конфліктів і зменшить плутанину. Ще більшою проблемою є велика кількість випадків, коли скарги ігноруються з офіційних причин, таких як: пропущення строку подання, звернення до невідповідної особи, недотримання вимог щодо

форми чи змісту скарги чи заяви [6]. Ці фактори негативно впливають на відновлення порушених виборчих прав і свідчать про необхідність удосконалення виборчого законодавства з метою не лише декларування права голосу, а й забезпечення його реальної реалізації.

Безумовно, однією з вад виборчого процесу в частині оскарження є багатосудова система вирішення виборчих спорів в Україні. Спори щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом можуть належати до юрисдикції місцевого загального суду як адміністративного суду або адміністративного суду в залежності від предмету спору. Так згідно пункту 2 частини першої статті 20 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) до підсудності місцевих загальних судів як адміністративних належать адміністративні справи, пов'язані з виборчим процесом чи процесом референдуму, щодо: 1) оскарження рішень, дій чи бездіяльності дільничних виборчих комісій, дільничних комісій з референдуму, членів цих комісій; 2) уточнення списку виборців; 3) оскарження дій чи бездіяльності суб'єктів у сфері медіа, підприємств, установ, організацій, їх посадових та службових осіб, творчих працівників суб'єктів у сфері медіа, що порушують законодавство про вибори та референдум; 4) оскарження дій чи бездіяльності кандидата у депутати сільської, селищної ради, кандидатів на посаду сільського, селищного голови, їх довірених осіб. Усі інші виборчі спори відносяться до юрисдикції адміністративних судів [7].

Міжнародні стандарти вимагають, щоб процедури оскарження проводилися якомога швидше, особливо щодо рішень, прийнятих перед виборами. Є дві основні проблеми, яких слід уникати: 1) процедури оскарження не повинні затримувати виборчий процес. 2) рішення по скаргі має бути прийняте до виборів, оскільки це не є підставою для перенесення дати виборів. Рішення за результатами виборів мають прийматися вчасно, особливо в складні політичні часи. Це означає, що терміни подання скарг мають бути скорочені, а органи, які розглядають скарги, повинні діяти швидко. Водночас строки мають бути достатніми, щоб гарантувати право на оскарження, захист своїх інтересів та право на вмотивоване рішення. Для рішень, прийнятих перед виборами, оптимальний термін розгляду в першій інстанції (як подання апеляції, так і вирішення) становить від трьох до п'яти днів [4, с. 57-58].

Статтею 273 КАС України визначені особливості провадження у справах щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності виборчих комісій, комісій з референдуму, членів цих комісій, зокрема, щодо скорочених строків розгляду. Суд розглядає справу протягом двох днів з дня надходження скарги. Якщо заява подана до дня голосування, вона розглядається протягом двох днів, але не пізніше ніж за дві години до відкриття виборчих дільниць. Заяви, подані в день голосування, розглядатимуться до закінчення голосування. Якщо позов подано після завершення голосування, суд розглядає справу протягом двох днів з моменту надходження заяви [7]. На відміну від загального порядку, у виборчих справах строки подання позовних заяв є остаточними та не підлягають відновленню. Внаслідок цього позовні заяви й апеляційні скарги, подані після встановленого терміну, судом не розглядаються [8, с. 178].

Важливим аспектом оскарження є можливість анулювання результатів голосування у випадках, коли встановлені порушення могли вплинути на розподіл мандатів. Особливо варто згадати резонансне рішення Верховного Суду України від 3 грудня 2004 року у справі за скаргою М.Д. Катеринчука (довіреної особи кандидата на пост Президента України Ющенка В.А.), яке стосувалася дій Центральної виборчої комісії під час встановлення результатів повторного голосування на виборах Президента України, а також оголошення В. Януковича Президентом України. Унікальність цього рішення полягає в тому, що Верховний Суд України, посилаючись на численні порушення основоположних принципів виборчого процесу та неможливість достовірного встановлення результатів волевиявлення,

вперше застосував принцип верховенства права. Це рішення, скасувавши результати голосування, стало прецедентом і наголосило на важливості забезпечення прозорості та чесності виборчого процесу [9, с. 129-130].

Існує загальне розуміння, що скасування результатів голосування не завжди повинно впливати на вибори загалом. У багатьох випадках можна обмежитися частковим скасуванням результатів, якщо порушення зачіпають лише окремі території. Основним критерієм для ухвалення рішення про повне або часткове скасування має бути оцінка того, чи могли виявлені порушення вплинути на остаточний результат виборів, зокрема на розподіл мандатів.

Висновки. Реалізація принципів виборчого права в Україні суттєво залежить від ефективності правових механізмів та процедур оскарження порушень. Аналіз виборчих кампаній 2019–2020 років засвідчив наявність значної кількості порушень виборчих прав, що потребують удосконалення механізмів їхнього розгляду. Виборча система України характеризується багатоступеневою процедурою оскарження, що інколи ускладнює доступ громадян до правосуддя. Міжнародні стандарти наголошують на необхідності скорочення строків розгляду виборчих спорів та чіткості процедур оскарження. Для підвищення прозорості виборчого процесу доцільно вдосконалити механізми судового та адміністративного розгляду скарг, забезпечити їх оперативність, а також підвищити рівень обізнаності громадян щодо захисту виборчих прав.

Список використаної літератури

1. Ольховий В. Міжнародні стандарти виборчого права. URL: <https://www.myvin.com.ua/news/4442-mizhnarodni-standarty-vyborchoho-prava>
2. Виборчий кодекс України : Закон України від 19.12.2019 № 396-IX. Дата оновлення : 31.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>
3. Остаточний звіт за результатами спостереження Громадянської мережі ОПОРА на місцевих виборах 2020. URL: https://www.oporaua.org/vybory/zvit-mistsevi-vybory_2020-23539#11_porushenya
4. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи: пер. з англ. / за ред. Ю.Ключковського. Вид. 2-е, випр. і доповн. К., 2009. 500 с. URL: <https://www.venice.coe.int/files/CDL-elec-opinions-UKR.pdf>
5. Павшук К. О. До питання про умови реалізації принципів виборчого права та можливість оскарження їх порушень. Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. 2017. № 1 (77) С. 157-167. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14417/1/Pavshuk_157-167.pdf
6. Всеукраїнська громадська організація «Комітет виборців України». Попередній звіт по розгляді виборчих спорів на дострокових виборах до Верховної Ради України 26 жовтня 2014 р. URL: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:poperedny-zvt-rozglyad-viborchih-sporv-v-ukraini>
7. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. Дата оновлення : 01.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
8. Скочиляс-Павлів О. В. Виборчі спори в адміністративному судочинстві України: поняття та особливості. *Європейські перспективи*. 2020. № 2. С. 173-180. URL: https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/02/173-_Skochylyas_Pavliv.pdf
9. Бакумов О.С. Конституційне право громадян України на участь у виборах і референдумах та проблеми його реалізації : монографія. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. 248 с.

CONDITIONS FOR THE REALIZATION OF THE PRINCIPLES OF ELECTORAL LAW AND THE POSSIBILITY OF APPEALING AGAINST THEIR VIOLATION

Dmytro Shchoholev

Petro Mohyla Black Sea National University,

Faculty of Political Science, Department of Political Science and Sociology

68 Desantrykiv Str., 10, 54003, Mykolaiv, Ukraine

The article examines the conditions for the realization of the principles of electoral law in Ukraine and the possibility of appealing in case of violations. The author analyzes the legal framework governing the electoral process and its compliance with international standards of democratic elections. Particular attention is paid to the mechanisms for protecting the electoral rights of citizens, including judicial and administrative consideration of electoral disputes.

The five basic principles of electoral law are analyzed: universality, equality, freedom, secrecy and directness of voting, which are enshrined in the Constitution of Ukraine and the Electoral Code. The author identifies the key challenges in their implementation, including imperfections in the legal framework, the complexity of the multi-level system of appealing violations, and the length and inefficiency of election complaint procedures.

Based on the analysis of the 2019 and 2020 election campaigns, the author outlines the most common violations of electoral rights. Particular attention is paid to the problem of limited access to justice in electoral cases, which is complicated by the parallel functioning of judicial and electoral jurisdiction.

The author examines international experience in the field of appealing against violations of electoral rights, in particular, the practice of the European Union countries in simplifying appeal mechanisms and ensuring the speed of consideration of electoral complaints. The author outlines the prospects for improving Ukrainian electoral legislation and judicial practice with a view to ensuring transparency of the electoral process and effective protection of citizens' electoral rights.

The author offers a number of recommendations for improving the mechanisms for appealing against violations of electoral law, in particular, reducing the timeframe for consideration of electoral disputes, eliminating the conflict of jurisdiction between election commissions and courts, strengthening sanctions for violations of electoral law, and raising the level of legal awareness of voters.

Key words: electoral law, electoral principles, appealing against violations of electoral law, electoral disputes, democratic elections.